

І. В. Волошин

РОЛЬ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ МЕРЕЖІ «ДОБРОБУТ» У РОЗВИТКУ МОЛОЧНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНСЬКОЇ СРР В ДОБУ НЕПУ

У статті розкрито значення сільськогосподарської мережі «Добробут» для відновлення і подальшого кількісно-якісного зростання вітчизняної молочної галузі у 1920-х рр. На багатому фактичному матеріалі обґрунтовується гіпотеза про те, що система господарсько-економічних, селекційних і зоотехнічних заходів, які проводив «Добробут», дозволила швидко підвищити ефективність молочної частини селянських господарств

Ключові слова: кредитна кооперація, молочна галузі, харчова промисловість, селянське господарство, нова економічна політика, тваринництво, сільськогосподарська мережа «Добробут».

Постановка проблеми. В період нової економічної політики Всеукраїнська спілка м'ясо-молочної кооперації «Добробут», спираючись на міцний фундамент своїх постійно зростаючих доходів, розгорнула широку й багатосторонню роботу щодо інтенсифікації м'ясо-молочної галузі, залучаючи в цей процес бажаючі селянські господарства. Завдяки здійсненим заходам, молочна галузь Української СРР змогла за короткий час не лише забезпечити потреби внутрішнього, але й завоювати визнання на зовнішньому ринку. Врахування позитивного досвіду товариства «Добробут», завдяки ретроспективному аналізу, може бути корисним для поліпшення становища молочної галузі харчової промисловості в сучасній Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В новітній історіографії розвитку тваринництва доби непу маємо відзначити доробок таких дослідників як С. Биченко [2], О. Дулгерова [6], В. Лазуренко [8 – 9], В. Марочко [11], А. Морозов [13], В. Паскаленко [15], Ю. Раку [16].

Мета статті: з'ясувати ефективність заходів, ініційованих спеціалізованою сільськогосподарською мережею «Добробут», для відновлення і подальшого укріплення молочної галузі харчової промисловості Української СРР доби непу.

Виклад основного матеріалу. Не можна не погодитися з оцінкою історика-аграрника А. Г. Морозова, що малопродуктивне й до Першої світової війни, за роки військових дій молочне поголів'я деградувало повністю [13, с. 91]. Станом на 1924 р., тобто напередодні утворення товариства «Добробут», навіть в одній з найбільш сприятливих для молочного скотарства округі – Малинській, добре забезпеченій щедрими природними луками, середній надій складав лише 90 – 100 пуд. молока в рік. У цілому ж по Україні більшість селянських корів на початок відбудовного періоду давала в середньому лише 50 пуд. молока в рік [13, с. 92].

У деяких місцевостях на Чернігівщині, де були особливо сприятливі природно-економічні умови для скотарства, середняцьке господарство тримало в основному по 5 – 6 голів скота. Але молока від корів практично не мали. Худобу тримали інколи лише заради удобрення малородючих ґрунтів Полісся [18, с. 14].

Інтенсивно зростало в цей період і виробництво як загальних обсягів, так і товарної частини продукції молочного тваринництва.

Таблиця 1

Динаміка валової та товарної продукції молочного тваринництва України по роках (в млн. пуд.)

Роки	Валова продукція	Потреби сільського населення	Товарна продукція	Рівень товарності (у відсот.)	Потреби міського населення	Недост. – надлишок
1925/26	268,2	199,0	69,2	25,8	76,3	-7,0
1926/27	283,0	199,0	84,0	29,7	84,0	0
1927/28	285,2	199,7	85,5	33,2	83,0	+2,5

Як видно з наведених в таблиці 1 даних [24, с. 99], лише за два сільськогосподарських сезони рівень товарності молочного тваринництва зріс з 25,8% до 33,2%, інакше кажучи, обсяги запропонованої селом місту молочної продукції зросли з 69,2 до 85,2 млн. пудів.

При типовому господарстві з однією коровою та надоем від неї 60 – 80 пудів молока на рік молочне тваринництво, при складі сім'ї 4 – 5 чоловік, практично мало споживацький характер і не відіграло якогось суттєвого значення як джерело надходження до господарства грошових доходів [13, с. 146].

У той час як у великих містах і промислових центрах ціни на продукцію молочного та м'ясного тваринництва вже на кінець 1923 року наблизилися до передвоєнних, у більшості сільськогосподарських районів вони були у 2 і більше разів нижчі, ніж у 1913 році. Так, загальна кількість товарного молока, що мало селянство України у 1924/25 роках, складала приблизно 60 млн. відер. Реалізувати ж у містах і промислових центрах можна було товарне молоко лише з ближніх до них районів, приблизно 13,5 млн. відер [20, с. 7]. Таким чином 46,5 млн. відер молока сільськогосподарських районів збуту не мали. І в той же час міста та промислові центри України відчували гостру нестачу молокопродукції. Досить сказати, що в цей же час в Україну для задоволення потреб міського населення було завезено 180 тис. пудів сибірського та вологодського масла [21, с. 5].

Стосовно молочного скота, куплена за рахунок кредиту дорога порідна високоудійна корова у разі неухважного ставлення до неї не лише не давала очікуваних надоїв, але могла взагалі втратити всяку продуктивність, що, до речі, нерідко і траплялося, оскільки високоорганізовані фізіологічні системи таких тварин були набагато вразливіші до умов утримання порівняно з традиційним молочним скотом, на що селянство не завжди реагувало належним чином.

Діяльність же фінансованих кредитними сільськогосподарськими товариствами різноманітних спеціальних кооперативних об'єднань селянства давала чітко позитивні результати. Так, навіть прискіпливе обслідування спеціальною комісією Народного Комісаріату робітничо-селянської інспекції СРСР молочних товариств Одеської округи у 1928 році (фактично проведене з метою збору матеріалів, які б дискредитували кооперацію та аргументували необхідність прискорення колективізації) показало, що середній надій від корови у господарствах членів товариств становив у рік 202,5 відра проти 124,0 відер у некооперованому господарстві.

Розвиток молочної кооперації сприяв не лише валовому зросту продукції, але і її товарної частини. За даними про Правобережну частину бувшої Київської губернії, кількість молока, отриманого кооперативним молокоприймальним пунктом від одного здавача у рік, збільшилась з 76,2 пудів у 1924 році до 123,6 пудів у 1926 році. Аналогічними були показники і по ряду інших округ: Полтавській, Херсонській, Запорізькій, Миколаївській [13, с. 196 – 197].

Про масштабність досліджуваних нами процесів свідчать дані про збільшення числа молокопереробних підприємств «Добробуту» (станом на 1 жовтня): якщо на 1924 р. їх нараховувалося 287, то в 1925 – вже 417, а 1927 р. – 640. До кінця 1927 року середній радіус роботи одного молокопідприємства дорівнював всього 5 км [23, с. 34].

Поряд із загальним збільшенням пропускної можливості молокопереробних заводів системи з 880 тис. центнерів молока в 1924/25 році до 2,3 млн. центнерів в 1926/27 році за цей же період і середня пропускна можливість одного підприємства за рахунок технічного переобладнання виросла на 75 відсотків [24, с. 52].

Однак відсутність практичного досвіду господарської роботи нерідко призводила до незадовільного використання виробничих потужностей та кооперативної техніки. Так, молокопереробні підприємства «Добробуту» працювали з недовантаженням у середньому на 25–30 відсотків [19, с. 29].

Діяльність молокопереробних підприємств «Добробуту» дала змогу значно покращити постачання високоякісними молокопродуктами населення промислових центрів. Тільки за 1924 – 1925 рр. споживання молокопродуктів за рік (в переліку на молоко) робітниками Харкова збільшилось з 29,9 кг до 42,8 кг, Києва – з 31,2 кг до 57,3 кг, Одеси – з 17,0 кг до 44,1 кг. В 1927 р, підприємства «Добробуту» одного лише вершкового масла виробили 300 тис. пудів [26, с. 100].

Внаслідок поєднання фінансових можливостей кредитної сільськогосподарської кооперації та цілеспрямованих зусиль спеціалізованої кооперації відчутно підвищилась продуктивність селянських господарств. Так, завдяки широкому розвитку скотарсько-молочної кооперації удійність корови в середньому по Україні піднялась з 50 пуд. в 1921/22 р. до 87 пуд. в 1928 р. Валовий ріст продукції дав можливість значно збільшити і товарну її частину. За даними по Правобережній частині колишньої Київської губернії, кількість молока, одержаного за рік від одного здавача, збільшилась з 76,2 пуд. в 1924 р.

до 123,6 пуд. в 1926 р. Аналогічними були показники й по ряду інших округів: Полтавському, Херсонському, Запорізькому, Миколаївському. Якщо до 1925/26 р. промислові центри України відчували нестачу молочних продуктів, то вже в 1927/28 р. було забезпечене випередження попиту пропонуванням [27, с. 11].

В 1922 році сільські кооперативні організації розпочали, окрім іншого, заготівлі молокопродуктів. Початкові об'єми заготівель були скромні: 2,2 тис. пудів масла та 20,6 тис. пудів сиру. Однак за наступні роки вони швидко наростали. За наступні 4 роки заготівлі коров'ячого масла зросли в 40 разів. В 1925/26 році кооперація забезпечила селянству доходи від реалізації 2,2 млн. відер молока, яке воно не могло продати самостійно. У наступному 1926/27 році заготівлі масла збільшилися ще в 2 рази і склали вже 177,5 тис. пудів [27, с. 100].

Внаслідок активного фінансування програми будівництва і реконструкції сітки молокопереробних підприємств, молочна кооперація в 1927 році виробила майже 300 тис. пудів масла [25, с. 28].

Розвиток цієї роботи мав ще одну дуже важливу сторону. Забезпечуючи збут селянської продукції, зацікавлюючи селянство добрим прибутком, кредитна сільськогосподарська кооперація не лише активно діяла в напрямку подальшого нарощування сільськогосподарського виробництва, що в кінцевому разі означало підвищення добробуту селянства. Одночасно швидко поліпшувалось постачання високоякісною тваринницькою продукцією промислових центрів України. Так, споживання сирого молока робітниками Харкова лише за період 1924 – 1925 років збільшилось з 29,9 кг до 42,8 кг, Києва – з 31,2 кг до 57,3 кг, Одеси – з 17 кг до 44,1 кг. Споживання ж продуктів молокопереробки збільшилось ще значніше. В тій же Одесі, наприклад, в порівнянні з довоєнним 1913 роком споживання коров'ячого масла в 1925/26 році зросло з 1,6 кг до 5,7 кг на людину [24, с. 30].

Широка організаційна й зоотехнічна робота, створення мережі сучасних переробних підприємств, підготовка висококваліфікованих спеціалістів дозволили йому вийти на найбільш складний в конкурентному відношенні ринок продукції молочного тваринництва – Лондонський. При всій прискіпливості його експортів, а тим більше до невідомої ще торгівельної марки, 70 % продукції було визнано найвищого ґатунку. Та й до решти 30 % особливих претензій не було. Лондонські газети одностайно визнали, що вершкове масло «Добробуту» не поступається кращому в світі – новозеландському. Все це дозволило «Добробуту» з 1925 по 1928 р. збільшити маслоекспорт з 4 тис. до 41,6 тис. пуд. вершкового масла [26, с. 101 – 102].

За період з 1 жовтня 1924 р. до 1 жовтня 1926 р. кількість скотарсько-молочних товариств зросла в 11,8 разів. В 1927/28 господарському році мережа «Добробуту» організувала та забезпечувала 61 % планових заготівель молокопродуктів [13, с. 241]. На 1928 р., згідно з матеріалами спеціальних обстежень, молочне товариство об'єднувало в середньому 144 господарства. Ще 96 некооперованих господарств буди зв'язані з ним міцними господарськими зв'язками [13, с. 245]. За період з 1 жовтня 1924 р. до 1 жовтня 1926 р. кількість скотарсько-молочних товариств зросла в 11,8 разів.

Висновки. Отже, система господарсько-економічних, селекційних і зоотехнічних заходів, які проводив «Добробут», дозволила швидко підвищити ефективність молочної частини селянських господарств. Молочна галузь тваринництва, що відчувала стагнацію перед Першою світовою війною і яка була повністю зруйнована в роки війни, швидко відновилася протягом 1924 – 1927 рр. зусиллями партнерів мережі «Добробуту». Зрештою, молочна галузь Української СРР змогла не лише забезпечити потреби внутрішнього ринку, але й завоювати визнання на зовнішньому ринку.

Список використаних джерел

1. Батюк І. Сільськогосподарська кооперація на Україні / І. Батюк. – Х. : Книгоспілка, 1925. – 136 с.
2. Биченко С. М. Внесок сільськогосподарської кооперації у зміцнення добробуту селянства України (1921 – 1929 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 2010. – 20 с.
3. Відчит Українського союзу с/г кооперації «Сільський господар» за 1926 – 1927 операційний рік. – Х., 1928. – 68 с.
4. Грушевський Л. Завдання та напрямки реконструкції скотарства на Україні / Л. Грушевський // Українське скотарство. – № 11. – листопад 1929. – С. 3 – 7.
5. Дешко Е. Кооперація на Україні / Е. Дешко. – Х., 1927. – 100 с.
6. Дулгерова О. М. Культурно-освітня діяльність сільськогосподарської кооперації України в добу НЕПу: автореф. дис... канд. іст. наук. – Черкаси, 2006. – 20 с.
7. Кооперація на Україні в 1925/26 році. – Х., 1929. – 79 с.
8. Лазуренко В. М. Українське фермерство: злет і падіння (1921 – 1929 рр.) / В. М. Лазуренко. – Черкаси : ЧДТУ, 2013. – 474 с.
9. Лазуренко В. М. Український фермер в добу НЕПу / В. М. Лазуренко, В. Є. Паскаленко. – Черкаси : Вертикаль, видавець Кандич С. Г., 2016. – 346 с.
10. Личко І. Кооперативне страхування с.-г. худоби / І. Личко // Українське скотарство. – № 7. – липень 1927. – С. 32 – 36.
11. Марочко В. І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861 – 1929) / В. І. Марочко. – К. : М. Р. Kots Publishin, 1995. – 216 с.
12. Машура С. Новим шляхом / С. Машура // Українське скотарство. – № 8-9. – серпень – вересень 1928. – С. 3 – 5.
13. Морозов А. Г. Сільськогосподарська кредитна кооперація в Україні (1921 – 1929) / А. Г. Морозов. – Черкаси : Вертикаль, видавець Кандич С. Г., 2016. – 362 с.
14. Огій Я. Нова організаційна побудова та виробничі завдання скотарської кооперації / Я. Огій // Українське скотарство. – № 12. – грудень 1929. – С. 8 – 12.
15. Паскаленко В. С. Заможне селянство в сільськогосподарській кооперації України (1921 – 1924 рр.): соціально-економічний аспект: автореф. дис... канд. іст. наук. – Черкаси, 2006. – 20 с.
16. Раку Ю. Г. Українська сільськогосподарська кооперація в м'ясо-молочному експорті України в роки непу / Ю. Г. Раку // Український селянин: збірник наукових праць. – Випуск 11. – Черкаси, 2008. – С. 62 – 265.
17. Селицький Е. Стан скотарства України за даними весняного опиту 1929 року та заходи до його відновлення / Е. Селицький // Українське скотарство. – № 11. – листопад 1929. – С. 8 – 17.

18. Селянське життя. – 1924. – № 54. – С. 14.
19. Сільський господар.: Відчит за 1926/27 операційний рік. – 78 с.
20. Украинский экономист. – 1923. – 22 декабря. – С. 7.
21. Українське скотарство. – 1926. – № 1. – С. 5.
22. Уман Ю. Наші підсумки / Ю. Уман // Українське скотарство. – № 1. – січень 1928. – С. 3 – 7.
23. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 27. – Оп. 9. – Спр. 413.
24. ЦДАВО України – Ф. 320. – Оп. 1. – Спр. 272.
25. ЦДАВО України – Ф. 325. – Оп. 1. – Спр. 102.
26. ЦДАВО України – Ф. 325. – Оп. 1. – Спр. 272.
27. ЦДАВО України. – Ф. 325. – Оп. 1. – Спр. 289.

References

1. Batiuk I. Silskohospodarska kooperatsiia na Ukraini / I. Batiuk. – Kh. : Knyhospilka, 1925. – 136 s.
2. Bychenko S. M. Vnesok silskohospodarskoi kooperatsii u zmitsnennia dobrobutu selianstva Ukrainy (1921 – 1929 rr.): avtoref. dys... kand. ist. nauk. – K., 2010. – 20 s.
3. Vidchyt Ukrainskoho soiuzu s/h kooperatsii «Silskyi gospodar» za 1926 – 1927 operatsiinyi rik. – Kh., 1928. – 68 s.
4. Hrushevskiy L. Zavdannya ta napriamok rekonstruktsii skotarstva na Ukraini / L. Hrushevskiy // Ukrainiske skotarstvo. – № 11. – lystopad 1929. – S. 3 – 7.
5. Deshko E. Kooperatsiia na Ukraini / E. Deshko. – Kh., 1927. – 100 s.
6. Dulherova O. M. Kulturno-osvitnia diialnist silskohospodarskoi kooperatsii Ukrainy v dobu NEPu: avtoref. dys... kand. ist. nauk. – Cherkasy, 2006. – 20 s.
7. Kooperatsiia na Ukraini v 1925/26 rotsi. – Kh., 1929. – 79 s.
8. Lazurenko V. M. Ukrainiske fermerstvo: zlet i padinnia (1921 – 1929 rr.) / V. M. Lazurenko. – Cherkasy : ChDTU, 2013. – 474 s.
9. Lazurenko V. M. Ukrainskiyi fermer v dobu NEPu / V. M. Lazurenko, V. Ye. Paskalenko. – Cherkasy : Vertykal, vydavets Kandych S. H., 2016. – 346 s.
10. Lychko I. Kooperatyvne strakhuvannia s.-h. khudoby / I. Lychko // Ukrainiske skotarstvo. – № 7. – lypen 1927. – S. 32 – 36.
11. Marochko V. I. Ukrainiska selianska kooperatsiia. Istoryko-teoretychnyi aspekt (1861 – 1929) / V. I. Marochko. – K. : M. R. Kots Publishin, 1995. – 216 s.
12. Mashura S. Novym shliakhom / S. Mashura // Ukrainiske skotarstvo. – № 8-9. – serpen-veresen 1928. – S. 3 – 5.
13. Morozov A. H. Silskohospodarska kredytna kooperatsiia v Ukraini (1921 – 1929) / A. H. Morozov. – Cherkasy : Vertykal, vydavets Kandych S. H., 2016. – 362 s.
14. Ohii Ya. Nova orhanizatsiina pobudova ta vyrobnychi zavdannya skotarskoi kooperatsii / Ya. Ohii // Ukrainiske skotarstvo. – № 12. – hruden 1929. – S. 8 - 12.
15. Paskalenko V. S. Zamozhne selianstvo v silskohospodarskii kooperatsii Ukrainy (1921 – 1924 rr.): sotsialno-ekonomichnyi aspekt: avtoref. dys... kand. ist. nauk. – Cherkasy, 2006. – 20 s.
16. Raku Yu. H. Ukrainiska silskohospodarska kooperatsiia v miaso-molochnomu eksporti Ukrainy v roky nepu / Yu. H. Raku // Ukrainskiyi selianyn: zbirnyk naukovykh prats. – Vypusk 11. – Cherkasy, 2008. – S. 262 – 265.

17. Selytskyi E. Stan skotarstva Ukrainy za danymy vesnianoho opytu 1929 roku ta zakhody do yoho vidnovlennia / E. Selytskyi // Ukrainske skotarstvo. – № 11. – lystopad 1929. – S. 8 – 17.
18. Selianske zhyttia. – 1924. – № 54. – S. 14.
19. Silskyi hospodar.: Vidchyt za 1926/27 operatsiinyi rik. – 78 s.
20. Ukraynskyi ekonomyst. – 1923. – 22 dekabria. – S. 7.
21. Ukrainske skotarstvo. – 1926. – № 1. – S. 5.
22. Uman Yu. Nashi pidsumky / Yu. Uman // Ukrainske skotarstvo. – № 1. – sichen 1928. – S. 3 – 7.
23. Central'ny`j derzhavny`j arxiv vy`shhy`x organiv vlady` Ukrayiny` (dali – CzDAVO Ukrayiny`). – F. 27. – Op. 9. – Spr. 413.
24. TsDAVO Ukrainy – F. 320. – Op. 1. – Spr. 272.
25. TsDAVO Ukrainy – F. 325. – Op. 1. – Spr. 102.
26. TsDAVO Ukrainy – F. 325. – Op. 1. – Spr. 272.
27. TsDAVO Ukrainy. – F. 325. – Op. 1. – Spr. 289.

Стаття надійшла до редакції 11.04.2018 р.

И. В. Волошин

Роль специализированной сельскохозяйственной сети «Добробут» в развитии молочной отрасли Украинской ССР в годы нэпа

В статье раскрыто значение сельскохозяйственной сети «Добробут» для восстановления и дальнейшего количественно-качественного роста отечественной молочной отрасли в 1920-х гг. На богатом фактическом материале обосновывается гипотеза о том, что система хозяйственно-экономических, селекционных и зоотехнических мероприятий, которые проводил «Добробут», позволила быстро повысить эффективность молочной части крестьянских хозяйств.

Ключевые слова: кредитная кооперация, молочная отрасль, пищевая промышленность, сельское хозяйство, новая экономическая политика, животноводство, сельскохозяйственная сеть «Добробут».

I. V. Voloshyn

The role of the specialized agricultural network «Dobrobut» in Ukrainian SSR dairy industry development during the period of the NEP

The article reveals the importance of the «Dobrobut» agricultural network for restoration and further quantitative and qualitative growth of the domestic dairy industry in the 1920's. The rich factual material proves the hypothesis hypothesis that the system of economic, breeding and zootechnical measures carried out by «Dobrobut» made it possible to rapidly improve the dairy sector of peasant farms.

Keywords: credit cooperation, dairy industry, food industry, agriculture, new economic policy, livestock, agricultural network «Dobrobut».